

Totalitarizma z roko v roki

Odnosi med vodstvom revolucionarnega gibanja in italijanskim okupatorjem v Ljubljanski pokrajini v letih 1941–1943

V teh dneh se je Evropa spominjala žrtev totalitarizmov 20. stoletja. Kot dan spomina na žrtev vseh treh totalitarizmov – fašizma, nacizma in komunizma – je Evropski parlament z resolucijo 2. aprila 2009 določil 23. avgust. Toda Slovenija je edina država v Evropi, ki ni sprejela evropske resolucije in ni obsodila tretjega, našega avtohtonega totalitarizma, ki ga zamolčujemo ali zanikamo.

Pobudniki resolucije so za dan spomina izbrali datum, ki sovpada z dnem podpisa sporazuma dveh najhujših totalitarizmov: nacistične Nemčije in komunistične Sovjetske zveze o medsebojnem nenapadanju in delitvi Evrope na začetku velike svetovne morije. Ta sporazum so posledično odobravale in podprle komunistične stranke članice kominterne, torej tudi Komunistična partija Slovenije (KPS) in Jugoslavije (KPJ).

V naši »uradni« zgodovini ne najdemo odgovora na vprašanje, ali je prišlo do sodelovanja in sporazumevanja med totalitarizmi, ki so istočasno na istem prostoru morili po naši domovini. Dejstva, ki jih najdemo v dokumentih Arhiva Republike Slovenije, nekaterih znanstvenih monografijah, spominskih zapisih in še vedno živih skelečih spominih, pa opozarjajo na posredno in neposredno dogovarjanje in povezovanje. Problem je občutljiv, prikrit in zahrbičen, pa vendar bistven pri prodiranju do zgodovinske resnice.

Razmere v Ljubljanski pokrajini

Poglejmo, kako je bilo tam, kjer se je vse začelo, to je v Ljubljanski pokrajini pod fašizmom.

Italijani so del slovenskega ozemlja zasedli skoraj brez spopadov ter ga zavarovali z močnim in dobro organiziranim policijskim aparatom in enotami najmodernejše oborožene vojaške sile. Že 3. maja 1941 so to ozemlje priključili Italiji, torej je postal del italijanske države. Organizirali so Ljubljansko pokrajino, ki jo je upravljal Emilio Grazioli, fašist, ki je že z delovanjem na Krasu (1924–1941) pokazal, kako strastno sovraži Slovence. A razmere kažejo, da je v Ljubljanski pokrajini uporabljal mehkejše, prikrite metode asimilacije, kar je pomirjalo prebivalce in pritegnilo v njeno zavetje številne pribižnike iz dežel, zasedenih od nemškega okupatorja.

Tito je 15. maja 1941 v Moskvo poslal depešo, da bo dvignil vstajo, ko bo napaden Sovjetska zveza (SZ). Napad Nemčije na SZ je presenetil že 22. junija 1941 in omogočil začetek oboroženega odpora pod vodstvom KPS. KPJ je razglasila upor 4. julija 1941, v Sloveniji pa smo dan upora praznovali 22. julija.

V tem času je KPS Protiimperialistično fronto, organizirano najverjetneje 26. aprila 1941, preimenovala v Osvobodilno fronto (OF) in jo razglasila za najširšo koalicijo protifašističnega boja.

Začetek nasilja

Dogodki so se odvijali z izjemno naglico. Avgusta so bile organizirane že prve partizanske enote. Septembra je OF razglasila monopol nad odporniškim gibanjem in s smrtno kaznijo zagrozila tistim, ki bi zoper okupatorja delovali zunaj OF. Na Kardeljevo pobudo je bila ustanovljena Varnostno-obveščevalna služba (VOS), ki je samostojno odločala o umorih.

OF je že poleti 1941 začela pobijati bolj ali manj vidne nasprotnike komunizma ter politične pravke. Kardelj, ki je dajal povelja za ubijanje, je računal na učinek ustrahovanja. Tu pa tam je počilo tudi na kakega Italijana, da bi prišlo do povračilnih ukrepov.

Italijanska oblast ni niti v enem primeru izvedla raziskave, da bi odkrila morilce. Množica italijanskih vojakov in policije se ni potrudila, da bi obvladala maloštevilne partizane, čeprav jih je bilo marca 1942 v Ljubljanski pokrajini le 420. Italijani so mirno gledali na umore, kar je dajalo vtis, da so zadovoljni, da se Slovenci pobijajo med sabo. Okupatorji so spodbujali sovraštvo s svojimi zvijačami. Ob partizanskih umorih pomembnih osebnosti so izražali sočutje in žrtev prikazovali kot njihove simpatizerje. Za zločine VOS so streljali talce. Za en partizanski umor so postrelili šest civilistov, za umor bana Natlačena pa celo 24.

Tradicionalni tabor je bil lahka tarča OF, okupator jih ni hotel zaščititi in ni dovolil domačih policijskih enot, da bi se branili sami.

Nasilje na podeželju

Pozimi 1941 se je začelo nasilje tudi na podeželju. Najprej ropanje hrane, od februarja 1942 pa umori predstavnikov ljudstva, ki so bili razglašeni za narodne izdajalce. Tako se je začelo ustrahovanje, pa tudi občudovanje tistih, ki so umore podpirali. Junija 1942, ko se je pripravljala italijanska ofenziva, je Kardelj pozval k večji aktivnosti. V povelju dne 28. junija 1942 in v pismu Zdenki Kidrič 14. junija 1942 naroča: »Likvidirajte v rundah – niz likvidacij, ena za

Fašistična oblast je spodbujala nasprotja in sovraštvo med Slovenci.

drugo, premor in čakanje do naslednjega ugodnega časa. Začenja se na pol državljanska vojna, kjer ujetniki ne obstajajo in se kolje vse, kar pride pod nož.« Partizani so začeli z okrutnimi posamičnimi umori, čemur je sledilo italijansko divje maščevanje s streljanjem talcev, topovskim obstreljevanjem, požigi vasi in odvažanjem v internacijo nedolžnega civilnega prebivalstva.

Po poletnem izbruhu partizanske strahovlade je italijanski teror presegel revolucionarnega. Razmerje med žrtvami italijanskega okupatorja in partizanskega tabora nad Slovenci dokumentirano

Sodelovanje italijanskih okupatorjev in partizanov leta 1943 – italijanski poveljniki in ob njih komandant 14. divizije Mirko Bračič

prikazuje Jože Možina v svoji monografiji *Slovenski razkol*. Sistematično pobijanje prebivalstva, ki ga je izvajala italijanska vojska na Dolenjskem in Notranjskem, je bilo v nasprotju z navodili italijanskega državnega vojaškega poveljstva, ki je aprila 1942 dalo svoji vojaščini pravico streljati le na oborožene upornike, polnoletne moške, julija 1942 pa pravico streljanja talcev le v izrazito izjemnih okoliščinah. Generali v Ljubljanski pokrajini so delovali po svoje.

Izreden zločin so bila taborišča za Slovence. Vanje so odgnali na tisoče ljudi kot povračilno maščevanje za delovanje komunistov. Številni kmečki ljudje iz skromnih delov naše domovine, ki s partizani niso imeli nobene zveze, ter narodni voditelji in kulturni delavci so trpeli in umirali zaradi lakote in bolezni na Rabu in Gonarsu.

Za izbor kandidatov za tovrstno trpljenje so do neke mere skrbeli »šepetalci«, ki so fašistom s prstom kazali na župane, vaške trgovce, pomembne kulturne delavce, cerkvene organiste, da so komunisti in protitalijanski. Pri množičnih aretacijah, ki so sledile partizanskim zločinom, pa so poskrbeli, da so bili izpuščeni komunisti in sodelavci OF.

Vaške straže

Fašistična oblast ni skrbela za red, ni ščitila nedolžnega prebivalstva in ni raziskovala zločinov, temveč so prebivalci dobili pravico, da se sami z legalnimi sredstvi varujejo komunistične nevarnosti.

V ogroženih podeželskih krajih so se organizale vaške straže, da bi ubranile življenje in imetje. Opravljati so morale vojaške obveznosti namesto okupatorjevih dobro oboroženih sil. S tem je faši-

stična oblast spodbujala nasprotja in sovraštvo med Slovenci. Italijani so vaškim stražam dali nekaj orožja, a prepovedali so jim zveze med posadkami in vsak nastop zunaj kraja, v katerem so bivali. Postojanke vaških straž niso doobile pomoci vladajoče vojske pri partizanskih napadih nanje. Partizani pa niso napadali italijanskih enot, ki so prihajale k njim na kontrolo.

Odnos okupatorja do nasprotujočih si taborov

Zakaj sta si oba totalitarizma istočasno na istem prostoru delala usluge in z roko v roki razdvajala in uničevala domoljubne Slovence, ima svojo utemeljitev, ki jo je mogoče deloma razbrati iz izjav nekaterih predstavnikov okupatorjeve vojaške in civilne oblasti, ki jih navaja Možina.

Razvidno je, da so se Italijani dolgoročno bolj bali tradicionalnega tabora kot komunistov, ker so vedeli za njihove zveze z zahodnimi zaveznički in ker so načrtovali samostojno Slovenijo z vsem narodnim ozemljem, torej na očitno škodo Italije. Komuniste so podcenjevali, računali pa so na razpad partizanstva, kar je razvidno iz poročila divizije Isonzo sredi februarja 1942, kjer piše, da je OF v razsulu zaradi sporov med komandanti in političnimi komisarji, ker je gibanje prešlo v roke razbojniške tolpe.

Mnenja fašističnih prvakov so se časovno spreminala. Razlikovala so se tudi med predstavniki okupatorjeve oblasti, zlasti med visokim komisarjem Ljubljanske pokrajine Graziolijem in poveljnikom devetega armadnega zborja Robottijem.

Grazioli je bil bolj naklonjen tradicionalnemu taboru in je nasprotoval represiji

nad civilnim prebivalstvom, požiganju vasi in streljanju talcev kot maščevanju za partizanske napade, ker je to vzrok, da se ljudje umikajo v gozdove in postajajo sovražniki Italije. Nasprotoval je Robottiju, ki je umikal posadke s podeželja, ker je izpraznjeni prostor omogočal razmah uporništva. Visoki komisar je predlagal gverilsko vojno proti gozdovnikom, a ni bil uslušan.

General Robotti, poveljnik italijanske vojske v Ljubljani, ni zaupal nacionalistom in klerikalcem. Prepričan je bil, da so nevarnejši kot komunisti, da delujejo zase in ne za Italijo. Tudi tedaj, sredi leta 1942, ko je postajala komunistična stran nevarna tudi za Italijane, je nasprotoval pomoči in zaščiti katoliškega tabora ter tudi slovenskega ljudstva ter zahteval maksimalno previdnost. Menil je, da je Slovenija nasilni Balkan in da se morajo prilagoditi balkanski mentaliteti, kar je pomenilo napoved radikalizaciji nasilja nad civilnim prebivalstvom. Tudi kasneje, ko so bila že zanetena vojaška nasprotja med Slovenci, je opozarjal, da katoličnom in belogardistom ni mogoče zaupati.

General Roatta, ki ga je nasledil, je bil še skrajnejši v svojih ocenah in delovanju. Ta je predlagal netenje razdora med nasprotujočima si stranema in na svojo roko dal avgusta 1942 privoljenje za oborožitev življenjsko ogroženih protikomunistov, ki bi bili tako prisiljeni postati aktivni sodelavci okupatorja. Medtem ko je notranje ministrstvo v Rimu dalo soglasje za oborožitev in legalizacijo protikomunističnih enot šele decembra 1942.

Takemu mnenju se je nekoliko kasneje približal tudi visoki komisar Grazioli. Ocenjeval je, da je SLS še vedno protitalijanska, in ji je vedno manj zaupal. Pragmatično je ocenjeval, da ima nasilje pravzaprav pozitiven učinek. Zavedal se je, da italijanska represija povečuje število upornikov, hkrati pa sili tradicionalni tabor in preprosto ljudstvo, da se zaradi strahu pred partizanskim nasiljem in lastne ogroženosti bolj povezujejo z Italijani. Ugotavljal je, da se je odnos duhovščine nekoliko izboljšal, partizani pa pridobivajo deželsko katoliško prebivalstvo tako, da skrivajo komunistične cilje pod pretvezo nacionalizma. Predvideval je, da bo razdor med katoliškim vodstvom in katoliškim ljudstvom imel pozitivne posledice za Italijane.

Srečanje generalov Roatte in Robottija z Mussolinijem v Gorici 31. julija 1942, ko je fašistični prvak rohnel na goriškem Travniku, da je treba pobiti vse moške te preklete rase, in poudaril osnovno načelo »ne pokazati šibkosti«, je spodbudilo še večjo okrutnost in brezobjektost. Avgusta 1942 so po Dolenjskem sistematično požgali vasi in Roatta je grozil, da bodo požgali celotno Ljubljansko pokrajino.

Zveze med komunisti in italijanskim okupatorjem

Poglejmo še, s kakšnimi interesmi in na kakšen način so se komunisti povezovali z okupatorjem.

Spretno so pridobivali posameznike. Pripadniki VOS so zbirali podatke o italijanskih oficirjih in uradnikih. Med nimi so našli tudi komuniste, ki jih je bilo lahko pridobiti za sodelovanje, nekateri so bili prav iz špice okupatorjevega re-

presivnega aparata. Kardelj je v poročilu navedel, da sta bila zaradi sodelovanja s komunisti ustreljena visoka predstavnika italijanske okupatorjeve oblasti, in sicer poveljnik italijanske politične policije OVRA v Ljubljani in poveljnik karabinjerjev v Ljubljani, ki je prek svoje ljubice skrbel, da so bili s seznama talcev izločeni komunisti in izpuščeni iz zaporov.

Pri posameznikih so znali poiskati osebne slabosti: alkoholizem, droge in ženske. Zasvojenega italijanskega oficirja so uspešno pridobili s kokainom. Najpomembnejše zasluge za zvezne pa so imele ženske. Partizanska stran je vriva-

Totalitarna režima sta imela vsak svoje cilje, a prizadevala sta si jih doseči na enak način, z nasiljem.

la mlada dekleta v italijanske strukture, ki so uspešno intervenirala pri Italijanh, da so delali usluge za partizane in obvarovali komuniste pred drastičnim kaznovanjem. Vrinjenke in vrinjenci v italijanske vrste pa so imeli še druge naloge. Uspešni so bili s šepetanjem lažnih informacij, ki so slabile protikomunistični tabor. Po takih podtikanjih so Italijani izvajali aretacije in nasilje nad katoliškimi izobražencami in slovenskimi domoljubi. S svojimi šepetalci in lažnim namigovanjem, kdo so komunisti, je OF uničevala najboljše Slovence.

Vojaški dogovori

Vodstvo OF je imelo tudi neposredne zveze z italijansko vojsko. V Ljubljani in Novem mestu so imeli predstavniki OF več sestankov s predstavniki italijanske vojske. Sestali so se v okolici Novega mesta, Straži, Ljubljani in drugod. Na sestanku 17. decembra 1942 so se sporazumeli, da bodo Italijani pustili partizane mirno živeti po gozdovih, jih podpirali z orožjem, obleko in hrano ter ovirali delovanje vaških straž. V zameno za to pa bodo imeli proste prometne zveze, zlasti med Ljubljano in Novim mestom. Na nekatera srečanja, kjer so se dogovarjali o vojaških zadevah, je prišel sam poveljnik divizije Isonzo, general Guido Cerutti.

Tako so Italijani oboroževali obe strani, kar je ustrezalo zamisli generala Roatte, naj Slovenci uničujejo sami sebe.

Pomembni dogovori z generalom Ceruttijem so bili v juniju 1943, v času pričakovanja političnih sprememb v Italiji. S padcem fašizma v Italiji 25. julija 1943 se je govorilo o možnosti zavezniškega izkrcavanja na vzhodni obali Jadranskega morja ter nadaljnjem prodiranju v notranjost.

Strah je silil komuniste v tesnejše sodelovanje s tistim, ki naj bi bil sovražnik. Dogovarjanje je bilo vodenno s samega vrha OF, kar priča poročilo, ki ga je poslal Vladimir Svetina 16. julija 1943 Zdenki Kidriču o premirju, ki so ga sklepali z Italijani na Dolenjskem. V poročilu navaja, da so polkovniku Rossiju, komandantu italijanskih enot v Novem mestu, postavili sledeče pogoje: razpust bega (bele garde), izročitev komandantov bega partizanom in trimesečno premirje.

Poseben odnos do italijanskih vojakov je najvišji partijski vrh vsiljeval tudi v bojni vrstah. Kardelj je poslal Borisu Kraigherju 1. aprila 1943 naslednja navodila:

»Ni treba postreljati vseh ujetih Italijanov, naj se upošteva taktika primorskih partizanov, ki ujete italijanske vojake razorozijo in izpustijo. Kar se ujetih belogardistov tiče, naj bo pa strožje merilo. V glavnem izpuščati ni treba nič, ali v partizane ali pa uničiti.«

Meseca avgusta 1943 so angleške obveščevalne službe SOE dobole sporočilo, ki ga navaja Gorazd Bajc, *Operacija Juliska krajina*, da se je italijanski general Cerutti že dogovarjal s partizani, a ti so zahtevali brezpogojno vdajo.

To delovanje kaže, da je šlo za načrtno sodelovanje obeh totalitarizmov pri uniciranju slovenskih ljudi, zlasti domoljubov, zgorj z namenom prevzema oblasti.

Sodelovanje je postal transparentno, ko je Italija položila orožje. V Novem mestu, ki so ga takoj zasedli partizani, se je partizansko vodstvo pogajalo s poveljnikom divizije Isonzo, generalom Cerutijem, izročil jim je vse težko orožje, topove, tanke, avtomobile in skladišča v lasti divizije v Novem mestu.

Nekaj italijanskih vojakov se je priključilo partizanom, tako je prišlo tudi do vojaškega sodelovanja pri skupnem napadu na protikomunistične enote. Preprčljiv je napad partizanske in italijanske vojske na grad Turjak. Tako je italijanska vojska pred umikom iz naših krajev v času od 9. do 19. septembra 1943 sodelovala, da je bil zadan smrtni udarec vaškim stražam in drugim protikomunističnim enotam. Prav zaradi darežljivosti italijanskih morilskih generalov so se partizanske enote dobro oborožile. Iz nadaljnega vojnega dogajanja, zlasti razmerja med padlimi okupatorskimi vojaki in pobitimi Slovenci, je razvidno, komu je bilo to orožje namenjeno.

Skrita logika povezovanja

Sodelovanje med dvema vojskujočima se silama, dvema totalitarnima režimoma se zdi neverjetno. Temeljitejši premislek pa kaže na skrito logiko interesov povezovanja.

Eden izmed razlogov za prijateljski odnos nedvomno izhaja iz namere KPS širiti komunistično revolucijo na italijansko ozemlje.

Na Notranjskem in Dolenjskem, kjer sta italijanski in partizanski vojski najbolj divjali, ni bilo ne kapitalistov in ne proletariata.

Totalitarna režima sta imela vsak svoje cilje, a prizadevala sta si jih doseči na enak način, z nasiljem. Dolgoročni cilj italijanskega okupatorja je bil uničenje slovenskega naroda, zato so oboroževali partizane in vaške straže.

Končni cilj OF pa je bil komunistična revolucija in prevzem oblasti. Vedeli so, da ne bodo mogli stresti odpora proti komunizmu brez pomoči močnejše sile, zato je OF začela sodelovati z italijansko vojsko. Boj za nasilen prevzem oblasti potrebuje oslabljeni in razdvojeni narod. Na Notranjskem in Dolenjskem, kjer sta italijanski in partizanski vojski najbolj divjali, ni bilo ne kapitalistov in ne proletariata. Nasprotja je bilo treba ustvariti, treba je bilo izsiliti razloge za nasilje, ker nasilje sproži odpor do tistega, ki ga iz-

vaja. To pa je bilo mogoče doseči s poravnjanjem ljudi v nasprotne tabore. Ta dvojni teror nad prebivalstvom v Ljubljanski pokrajini je silil v izbiro: k partizanom v gozd, čakati doma na nasilje fašistov ali komunistov, ali se postaviti v bran za zaščito življenja in imetja ter prijeti za orožje, ki so jih ga na robu obupa dali Italijani. Z vaškimi stražami in drugimi protikomunističnimi enotami je KPS dobita sovražnika.

Ta taktika je bila premišljena, načrtna in vodena od zgoraj, kar dokazuje navodilo, ki ga je poslal Edvard Kardelj Marjeti – Zdenki Kidrič 14. oktobra 1942: »Mi se moramo posluževati takih sredstev, ki bodo omogočala fašistično mobilizacijo italijanskega javnega mnjenja proti nam in s tem tudi ojačanje fašističnega terorja.« Potruje ga tudi navodilo z dne 17. septembra 1942: »Sedaj je glavno: razbijati belo gardo, tako politično kakor fizično! Likvidirajte, kjer koli in kakor koli morete ... Treba je dokazati, da bela garda izvija državljansko vojno.« Ker pa je bilo to dokazovanje večkrat nemogoče, je 9. oktobra 1942 izvajalki njegovih ukazov naročil: »Mislim, da bi se vi morali bolj kot doslej posluževati provokatorjev. ... Vi morate svoje ljudi dati v belogardistične straže.«

Razdeljeni slovenski narod, tepen z obeh strani, obupan, zgrožen in nabit s sovraštvom, oborožen s sovražnikovim orožjem, se je začel pobijati med seboj.

Plačilo za sodelovanje

Sodelovanje med dvema totalitarnima režimoma se je obema izplačalo. Ko so Italijani položili orožje, so ga izročili partizanom. Umik italijanske vojske je bil brez strelov, brez žrtev, tak kot njihov prihod na slovensko zemljo. Vojaki so odhajali prosti. Pogoj je bil le predaja orožja. Svobodno so se umaknili tudi organizatorji okupatorjev zločinov.

Emilio Grazioli je bil v Italiji v vodstvu fašističnega državnega aparata od leta 1921. Od leta 1924 do 1941 se je posvečal nasilni italijanizaciji na Krasu. Zaradi trde roke, krivičnosti in zvijačnosti so člani narodnoobrambne organizacije TIGR aprila 1930 nanj pripravljali atentat. V z žico zavarovani Ljubljani pa je mirno in varno živel, ko je bilo sredi mesta pobitih veliko slovenskih kulturnih delavcev, narodnih voditeljev. Iz naših krajev se je umaknil junija 1943, ko se je fašizem sesul. Umrl je leta 1969 v Milanu.

General Guido Cerutti se je 9. septembra pogajal v Novem mestu z vrhovnim štabom OF in predal orožje. 13. septembra 1943 se je s svojim štabom pojavil na Bloški planoti in se tudi udeležil slavnostne pojedine s člani izvršnega odbora OF. V noči na 17. september je s svojim spremstvom prespal v Kazljah, 18. septembra 1943 pa je šel z oficirji peš z nogami, zavitim v cunje, skozi Tomaj. Pred veliko nemško ofenzivo se je 24. septembra z vodilnimi člani OF umikal iz Vipavske doline v gozdove, še vedno brez čevljev. Bebler se je pojavil, da mu je priskrbel obutev in da mu je dal konja. Tako je vodja pomorov in uničevalec dolenjskih vasi junaško odjahal proti domu v spremstvu svojega štaba. Uspešno so opravili svojo nalogo.

Prosim bralce za razmislek: ali je to kolaboracija?